

Társadalmi változások ábrázolása a kortárs ifjúsági regényben

„Egy irodalom nyomora a társadalomé is.” (1)

Gerhard Haas

*A művészetszociológia azon tétele, mely szerint „a művészet mint társadalmi tény jelenik meg, mint azoknak a társadalmi folyamatoknak az összessége, amelyek a művet közvetlenül létrehozzák” (2)
az irodalomra is, s azon belül a regényre is igaz. Kor és műalkotás korrelatívan együtt állnak. A mű korrajz is egyben.*

„A regény eddigi története azt bizonyítja, hogy ez a műfaj valamennyi közül a legrugalmasabb, a legképlékenyebb és a legtöbb alakváltozásra képes.” (3) „Mind den kor megteremti a maga sajátos stílusát, formáit, műfajait.” (4) Vizsgálódásaim tárgyát az ifjúsági regény társadalomrajza képezi. Elemzéseim során arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen hatással van a társadalmi modernizációs folyamat az ifjúsági regényre, s hogyan jelennek meg abban a mai ember életkörülményeiben bekövetkezett változások.

A klasszikus ifjúsági regényeknek (*Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk*) vagy az ifjúságivá vált klasszikus regényeknek (*Móricz Zsigmond: Légy jó mindhalálig*) mindig is erősségük volt a társadalomábrázolás, s azon túlmenően a társadalomkritika. Az ifjúsági regényben valamilyen szinten mindig jelen volt a fiatalok életének időszerű ábrázolása, s a mű értékét, fennmaradását az döntötte el, hogy az ábrázolt világ és a műben felvetett kérdések a későbbi korokban is „aktuálisak” tudtak-e maradni. Ily módon nem csoda, ha könnyen felejthető műveknek bizonyultak például az ötvenes–hatvanas években írt úttörőregények, amelyek egy olyan korszak jellegzetesen kelet-európai irodalmi termékei, amelyekben – mint például *Kern István Csata a hóban* (1965) című regényében – „az irodalom iránti elvárások között előtérbe került a célzatosság mozgósító kifejezésének parancsa, és háttérbe szorult az értékorientált, közvetettebben érvényesülő esztétikai funkció”. (5)

Amíg a nyolcvanas évek közepéig a három regényidő többé-kevésbé egyensúlyban van az ifjúsági regényben, addig az évtized második felétől csökken a történelmi regények és a félmúlt regényeinek száma, és a jelen-perspektívájú művek erősödése figyelhető meg. „A jelen időben játszódó regények jó részének regényideje, színtere a vakáció” – írja *Fioláné Komáromi Gabriella* a hetvenes évek ifjúsági regényeiről, s több mint húsz regényt sorol fel bizonyítékként. (6) Ez utóbbi jelenség a nyolcvanas évek második felében kezdett megváltozni, s a regények színterét ma inkább az iskola, a család és a baráti kör adja.

Ezek a regények a fiatalok valós életkörülményeit s a jelenben zajló önmegvalósítási küzdelmeiket ábrázolják. Így az irodalomnak ez a része a jelent diagnosztizálja, s olyan médiummá vált, amely a pubertáskorúak és a tizenévesek családi és iskolai problémáit, szabadidő-eltöltési kultúráját, kapcsolatait, konfliktusait, cselekvési lehetőségeit és beszédmodorát tükrözi. Különösen feltűnő a megváltozott családszerkezet és a családon belüli megváltozott szerepek ábrázolása a kortárs ifjúsági regényben.

A család ma már nem elsősorban az együttélés harmonikus formájaként jelenik meg a művekben, hanem megoldható vagy megoldhatatlan konfliktusok színhelyeként is. (7)

Már a hetvenes években megjelent az irodalomban az elfoglalt, túlterhelt szülők alakja, azoké, akik karrierjük miatt elhanyagolják, sőt elhagyják gyerekeiket. Újdonság a hiányzó szülői figyelem miatt ki-

alakuló gyermekmagány rajza (pl. *Kádár Zsuzsa: Anonymus diplomatatáskával*).

A nyugat-német ifjúsági regény főként a hetvenes években foglalkozik a nemzedéki ellentétekkel. A magyar ifjúsági művekben, mint például *Padisák Mihály Gyalog Juli* (1985) című regényében, a nyolcvanas évek közepén is találkozunk drámai nemzedéki konfliktussal. Padisák regényében súlyos konfliktus az elmaradott körülmények között tanyán élő szülők és életüket a városban élni szándékozó gyerekeik között alakul ki. A „játzsma” – komoly veszteségek árán – végül a város javára dől el. A regény nemcsak az egyes nemzedékek, hanem a falu és a város vitája is egyben, s bemutatja egyrészt a szorgalmas, szigorú, puritán tanyasi emberek gondolkodását, másrészt egy tizenéves lány – a harmadik generáció – fejlődését. (8)

A máról szóló regények jelentékeny része a városi családokat ábrázolta már a hetvenes években is. Új azonban az ábrázolás kritikus éle és a helyenként tragikomikus hangvétele, ami *Horváth Péter A Fekete Kéz visszavág* (1990) című regényében figyelhető meg leginkább. A műben megjelenített kb. tizenöt városi család közül mindössze kettő él kiegyensúlyozott életet. A többi mindegyikében valamilyen zavaró

tényező – szülői önkény, erőszak, parancsosztogató nevelés, karrier építése miatti időhiány – figyelhető meg. Megoldást a regénybeli gyerekek maguk próbálnak találni.

A máról szóló regények jelentékeny része a városi családokat ábrázolta már a hetvenes években is. Új azonban az ábrázolás kritikus éle és a helyenként tragikomikus hangvétele, ami Horváth Péter A Fekete Kéz visszavág (1990) című regényében figyelhető meg leginkább. A műben megjelenített kb. tizenöt városi család közül mindössze kettő él kiegyensúlyozott életet. A többi mindegyikében valamilyen zavaró tényező – szülői önkény, erőszak, parancsosztogató nevelés, karrier építése miatti időhiány – figyelhető meg. Megoldást a regénybeli gyerekek maguk próbálnak találni. Tragikomikus módon megleckéztetik szüleiket: titkos akciójukkal elrabolják és rövid ideig fogva tartják őket. Ez a regény festi a legijesztőbb képet a mai családokban megfigyelhető szülő-gyerek kapcsolatról. Bár A Fekete Kéz visszavág csak a gyermeki fikció szintjén villant fel megoldási lehetőséget, mindenképpen ráirányítja a figyelmet a mai családi problémákra.

Tragikomikus módon megleckéztetik szüleiket: titkos akciójukkal elrabolják és rövid ideig fogva tartják őket. Ez a regény festi a legijesztőbb képet a mai családokban megfigyelhető szülő-gyerek kapcsolatról. Bár *A Fekete Kéz visszavág* csak a gyermeki fikció szintjén villant fel megoldási lehetőséget, mindenképpen ráirányítja a figyelmet a mai családi problémákra.

A válás lehetséges következményeinek ábrázolása *Horváth Péter Szerelem első vérig* (1990) című regényében jelenik meg legmegrázóbban egy tizenhat éves fiú sorsán keresztül. a fiú szülei elválnak, s ő mindkét szülőnek terhére van, válásuk után egyikükre sem számíthat. Egyedül marad a problémáival a magára találás útján. Anyja haláláról is csak későn és véletlenül értesül. A megoldást egy konfliktusok árán megerősödött szerelmi kapcsolat hozza számára, amelyben az egymást vállaló összetartozás

éles kontrasztja a szétesett család rajzának.

Néhány műben konfliktusmentes a nemzedékek közötti kapcsolat, sőt az ábrázolt szülők partneri viszonyban vannak gyereke-

ikkal. Ez különösen – lásd például *Szalay Lenke Bébi, a számítógép* (1988) című művét – a regénybeli fiatal városi szülőkre vonatkozik. A fiataloknak azonban megvannak a saját problémáik, amelyek megoldásában a szülők már nem mindig tudják ténylegesen segíteni őket (iskola, barátság, szerelem). Az együttélés akkor működik jól, ha mindkét fél önállóan, de felelősségteljesen cselekszik.

Néhány ponton a magyartól eltérő vonásokat mutat a legújabb német ifjúsági regénye. Itt a válás már nem negatív jelenségként, hanem egy új családszerkezet kialakulásának lehetőségeként kerül bemutatásra. A csonka család immár nem jelent feltétlenül hátrányos helyzetet. A gyereket egyedül nevelő anya nem elhanyagolt, panaszkodó nő, mint a magyar regényben (Szalay Lenke: *Bébi, a számítógép*), hanem sorsát meggyőződésből választó független szülő. A hagyományos szerepek azáltal is megtörttek, hogy például *Kirsten Boie* regényében az apa megy gyesre.

Az emancipációs tudat jelenik meg a lányszereplők rajzában, akiknek felfogása messze esik a régi lányregények Cilike-típusú hőseinek nézeteitől. A női egyenjogúság alapfeltétele a nők sajátos hajlamain és képességein belüli társadalmi esélyegyenlőség, illetve az ehhez kapcsolódó önmegvalósítási szándék. (9) A mai lányszereplők önmegvalósításra töreksenek, mint például *Dániel Anna Az együttes* (1980) című regényének női főszereplője vagy a többszerzős *Darálóban* Orsi alakja.

Az egyenjogúsítási törekvések, a férfi–női szerepek változásai azonban nem állnak az ábrázolás középpontjában olyan mértékben, mint például a német és az osztrák ifjúsági irodalomban. *Norgard Kohlhagen Lányoknak tilos!* (1984) című regényében például a nők önmagára találásának lehetséges útjáról olvashatunk, míg *Christine Nöstlinger Olf Obermeier und der Ödipus* (1984) című regényében a férfi nélküli család torzává válásának paródiája tárul elénk. Magyarországon a nők munkavállalása nem emancipációs harc eredménye, hanem az elmúlt évtizedekben a demokrácia jelszavával létrejött társadalmi-politikai intézkedések következménye,

amely egyidejűleg a nők kettős leterheltségéhez is vezetett. Mindemellett az apák ábrázolásában – több esetben – tanúi lehetünk a hagyományos tekintélyelvű gondolkodásnak is (pl. *Asperján György–Béres Attila–Gábor Anna–Horváth Péter Daráló* című regényében Erika apjának vagy Horváth Péter *A Fekete Kéz visszavág* című művében Rezsimek apjának esetében).

Az ábrázolás kritikai éle nemegyszer a patriarchális elvek alapján működő családra irányul. Mindemellett megtaláljuk a családon belüli férfi–női szerepcserre szelőséges eseteinek kritikáját is (Horváth Péter *A Fekete Kéz visszavág* című művében Rehák szüleinek ábrázolásában).

Nyilvánvaló az ifjúsági regény társadalmi kérdésekkel foglalkozó ágának erősödése, ezen belül a tematikai bővülés, illetve a társadalomkritikai szemlélet jelenléte. A tematikai bővülés egyúttal azt jelenti, hogy kevesebb lett a tabutéma. Ma már jelen vannak a regényben a családi konfliktusok, a halál, a fiatalok szexuális kapcsolata, a mozgássérültekkel való bánásmód és a háború.

A magyar irodalomban hosszú időn keresztül e betiltás veszélyével járó téma volt az erdélyi magyarok sorsa vagy az 56-os forradalom kérdése. (10) Ez utóbbi téma, ha teljes mélységében nem is, de legalább az említés szintjén fel-felbukkant az ifjúsági regényekben (*Mezey Katalin: Levelek haza*, 1986).

Ami a tabutémák felszámolását illeti, ez a német ifjúsági regényben az ún. problémaközpontú regényekben már a hetvenes években megindult. Ezek a regények a fiatalok fejlődése, értékorientációja szempontjából voltak kiemelkedő jelentőségűek. A problémaközpontú regényekben különböző „témahullámok” figyelhetők meg. Így már a nyolcvanas éveket megelőzően gyakori az olyan témák feldolgozása mint pl. a munkanélküliség, az atomkatasztrófák, a fiatalok társadalmon belüli elszigeteltsége. Ez a nyolcvanas években a fajgyűlölet, a neonácizmus, a fiatalkorúak elleni szexuális visszaélés, a homoszexualitás, a kábítószer-fogyasztás, az alkoholizmus, a bűnözés, az öngyilkosságok és a fiatalok körében tapasztalható bandázás és

terrorizmus bemutatásával bővült. Az ezeket a témákat feldolgozó regények felvilágosító szerepet is betöltöttek. (11)

A magyar társadalomban ezek a problémák nem voltak jelen oly mértékben, mint a nyugati társadalmakban. A munkanélküliség kérdése például csak a kilencvenes években jelent meg nálunk. Míg azonban a csernobili atomerőmű-katasztrófa hatására Németországban szinte azonnal napvilágot látott *Gudrun Pausewang Die Wolke* (A felhő, 1987) című regénye, amely egy atomkatasztrófa történetét dolgozza fel, a magyar ifjúsági regény máig adós ezzel a témával, miként az előbb említett nyugat-európai konjunktúratémák nagy részével is.

Örvendtes azonban, hogy a még mindig meglévő tabutémák, illetve a fiatalok életének ábrázolásában mutatkozó bizonyos felszíniesség (pl. *Kende Sándor: Lusta Emmi tetten érik*, 1981) ellenére is a magyar ifjúsági regény a tematikai kiszélesedés és a tabuk felszámolásának irányába halad. Ide tartozik, hogy a legújabb magyar ifjúsági regények viszonylagosan reagálnak az idősebb társadalmi jelenségekre (lásd például a pedagógussztrájk említését a *Darálóban*, ahol regénybeli iskolaigazgató kilátásba helyezi egyik legjobb pedagógusának elbocsátását, ha az részt vesz a sztrájk szervezésében).

Több új ifjúsági regényben is megfigyelhető az összetartozó fiatalok – pl. osztálytársak – helyzetének párhuzamos ábrázolása (Horváth Péter: *A Fekete Kéz visszavág*; Szalay Lenke: *Bébi, a számító-gép*). Gyakorivá vált a napló regénybeli beiktatása vagy a naplószerű forma alkalmazása. Néhány regényben több egymással párhuzamos elbeszélői nézőponttal – például naplóforma és a narratív elbeszélés váltogatásával – találkozunk. Ugyanakkor van példa a fiktív levelekből álló regényre is (Mezey Katalin: *Levelek hazá*).

Az ifjúság gondolkodásának ábrázolását segíti a fiatalok nyelvhasználatának a felbukkanása a művekben, ami természetesen önmagában még nem elegendő a korosztály és a kor sajátosságainak diagnosztizálásához. E vonatkozásban bizonyos művek már túlzásokba esnek, ami az

irodalmisság rovására megy (Horváth Péter: *A Fekete Kéz visszavág*).

Az ifjúsági társadalmi regény jelentőségét Hárs László így fogalmazta meg: „... az ifjúsági társadalmi regényt az adott 10–14 éves korban nem pótolja semmi egyéb, sem a klasszikus ifjúsági, sem a felnőttirodalomból alászállott munka, ezen a területen a kortárs alkotóknak és a kortárs műveknek kell helytállniuk.” (12) Ezt próbálja tenni a jelenperspektívájú ifjúsági regény, még akkor is, ha nem bízik a pusztai esztétikai funkcióban, s ezért a művészi értéket bizonyos fokig aláveti a használati értéknek, így próbálva közvetlenebb hatást gyakorolni a fiatal olvasóra.

Lipócziné Csabai Sarolta

Jegyzet

- (1) HAAS, GERHARD: *Kinder- und Jugendliteratur*. Reclam, Stuttgart 1984, 25. old.
- (2) JÓZSA PÉTER: *Mi a művészetszociológia?* = uő.: *Az esztétikai élmény nyomában*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986, 11–56. old.
- (3) LENGYEL BALÁZS: *Modernség az ifjúsági irodalomban*. = *Olvasó ifjúság*. Szerk.: RAKAI ISTVÁN. Móra Könyvkiadó, Bp. 1972, 9. old.
- (4) KULCSÁR SZABÓ ERVIN: *Műalkotás–szöveg–hatás*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1987, 223. old.
- (5) CS. GYIMESI ÉVA: *Teremtett világ*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1983.
- (6) FIALÁNÉ KOMÁROMI GABRIELLA: *A hetvenes évek ifjúsági regényei*. Tankönyvkiadó, Bp. 1981, 79. old.
- (7) DAUBERT, HANNELORE: *Wandel familiärer Lebenswelten in der Kinderliteratur*. Westermann, 1995, 45. old.
- (8) LIPÓCZINÉ SAROLTA: *Vergleichende Analysen zum deutschsprachigen und ungarischen Jugendroman*. = HURRELMANN, BETTINA–RICHTER, KARIN: *Vom Umgang mit dem Fremden. Interkulturelle Perspektiven auf die Kinder und Jugendliteratur*. Juventa Verlag, Weinheim und München 1997.
- (9) FREUND, WINFRIED: *A jelenkori német ifjúsági és gyermekirodalom*. Inter Nationes, Bonn 1987, 42. old.
- (10) FÜZI LÁSZLÓ: *Az irodalom helyzetadata*. Jelenkor Kiadó, Pécs 1993, 56. old.
- (11) GANSEL, CARSTEN: *Jugendliteratur und jugendkultureller Wandel*. = EWERS, HANS-HEINO: *Jugendkultur im Adoleszenzroman*. Juventa Verlag, Weinheim und München 1994, 13–42. old.
- (12) HÁRS LÁSZLÓ: *Lehetőség, létjogosultság, szükségesség*. = *Olvasó ifjúság*, i. m.